

CRIZA MAROCANĂ DIN 1905. INTERESE COLONIALE SAU DE POLITICĂ INTERNAȚIONALĂ?

Gabriel Leahu

La 31 martie 1905, la întoarcerea dintr-o croazieră în Mediterana, iachtul imperial *Hohenzolern* acostează la Tanger¹. Împăratul Germaniei, Wilhelm al II-lea, debarcă și ține un discurs incendiar: „Sultanul, în calitatea sa de suveran independent este cel căruia îi fac astăzi această vizită. Sper ca sub suveranitatea sultanului, Marocul liber va fi deschis concurenței pașnice a tuturor națiunilor, fără monopol și exclusivitate. Vizita mea la Tanger are drept scop de a face cunoscut că eu sunt decis să fac tot ce-mi stă în putere pentru a apăra eficace interesele Germaniei în Maroc”².

Consecințele acțiunii Germaniei au fost profunde, ea declanșând o nouă și periculoasă criză în relațiile internaționale, care va anunța Primul Război Mondial. Scopul studiului nostru este de a analiza contextul în care a izbucnit criza și de a identifica motivele care au determinat acțiunea neobișnuită a Germaniei, utilizând pentru aceasta și documente diplomatice românești.

Marocul era una din puținele țări africane care a reușit să rămână independentă, în ciuda vecinătății algeriene și tunisiene a Franței, dornică să-și întregască imperiul colonial nord-african. Politica de echilibru dusă de marile puteri în Mediterana, rivalitatea de interese în zonă, politica abilă a sultanului Moulay Hassan (1873-1894)³ explică menținerea acestui statut, în ciuda poftelor puterilor europene, stimulate de poziția strategică, întinderea, resursele, dar și de misterul care-l înconjură⁴.

¹ **Documents diplomatiques français** (în continuare **DDF**), 2e série (1900-1911), vol. VI, doc. 211, **Chérissey către Delcassé, Tanger, 31 martie 1905**; vezi și J. Martin, **L'Empire triomphant (1871-1936). 2. Maghreb, Indochine, Madagascar, Iles et Comptoirs**, Paris, Denoel, 1990, p. 132

² Ceea ce este îndeobște cunoscut sub numele de **Discursul de la Tanger** s-a datorat inițiativei lui Kühlman (ministrul german la Tanger), care dictează agenției de știri Havas un text mult mai tranșant decât cele spuse de Kaiser. *Apud* Duroselle, **op. cit.**, p. 334. Despre paternitatea discursului vezi **DDF**, 2e série, vol. VI, doc. 222, **Chérissey către Delcassé, Tanger, 2 aprilie 1905**.

³ El reușește să obțină „un fel de protecție internațională” prin Conferința de la Madrid din 1880. Vezi textul convenției în P. Albin, **Les grands traits politiques**, 4 ed., Paris, F. Alcan, 1932, p. 315-320.

⁴ Renouvin, Préclin, Hardy, **La paix armée et la Grande guerre (1871-1919)**, Paris,

Marocul era, la cumpăna secolelor XIX-XX, o monarhie teocratică, copleșită de o mentalitate arhaică și care încerca să administreze un teritoriu vast (de aproximativ 439000 km²), cu mijloace rudimentare. Moartea lui Moulay Hassan a agravat criza internă și a permis manifestarea sporită a „competiției Puterilor europene pe acea parte atât de ispititoare a Africii”, după cum inspirat nota în 1899 ministrul român la Paris, Grigore I. Ghica⁵. Aceste considerații se bazează pe **Raportul asupra situației politice din Maroc**, elaborat de Nicolae D. Ghica, atașat pe lângă Legația română din Paris, în urma călătoriei efectuate în Imperiul șerifian⁶. Diplomatul român a observat cu acest prilej instabilitatea politică determinată de războiul civil, „care nu a încetat niciodată de la moartea sultanului Hassan”. Cauzele erau multiple: instaurarea pe tron a lui Abd el Aziz, în locul primului fiu, Mohamed; perceperea impozitelor, „un factor declanșator de multe revolte în toate regiunile țării”; regimul politic autoritar instaurat de Marele Vizir, Ba Ahmed⁷. În acest context tulbure, „cel mai mic șoc venit din afară ar produce cu siguranță o gravă perturbare”, fapt înrăutățit și de resursele militare „aproape inexistente”⁸.

Activitatea intensă desfășurată de Marile Puteri și situația dificilă în care se afla Marocul îl determină pe diplomatul român să afirme că „totul pare să prezică o apropiată împărțire a Marocului”, singurul obstacol fiind reprezentat de Tanger, „pe care toți îl râvnesc”. Este motivul pentru care, susținea Nicolae Ghica, „Marocul va continua să existe în cadrul său actual”⁹.

La începutul secolului al XX-lea situația Marocului se deteriorează

PUF, p. 329-330. Vezi și H. Wesseling, **Le partage de l’Afrique, 1880-1914**, Paris, Denoel, 1996, p. 456-458.

⁵ Arhiva MAE, **fond 21**, fila 20, **Nota lui Gr. I. Ghica de însoțire a Raportului asupra situației politice din Maroc**, întocmit de Nicolae D. Ghica, atașat la Legația Română de la Paris, din 20 mai/1 iunie 1899.

⁶ **Ibidem**, f. 20-25.

⁷ Bahmed în text. **Ibidem**.

⁸ „Armata se află într-o stare deplorabilă, datorită în mare măsură modalității greșite în care se efectuează recrutarea trupei. Într-adevăr, nu există un stagiu militar obligatoriu. Anumite triburi sunt scutite de plata impozitului, în schimbul furnizării unui număr de războinici pentru armata sultanului. La rândul lor, aceste triburi furnizează o adunătură alcătuită din cei mai slabi și mai săraci membri și a căror vârstă variază între zece și șaiszeci de ani”. **Ibidem**; vezi și Ganiage, **op. cit.**, p. 246-248; Guenane, **Les relations franco-allemandes et les affaires marocaines de 1901 à 1911**, Alger, SNED, 1975, p. 19-23.

⁹ **Ibidem**.

constant. Războiul civil sporește dificultățile financiare și deschide calea intervenției străine. Cea mai activă Putere este Franța, ministrul de externe, Théophile Delcassé, folosind trei căi de penetrație : **armata** (dinspre Algeria, folosindu-se de războiul intern și de incursiunile de pradă ale marocanilor din zonele de graniță); **reformele** (sub controlul militarilor și a consilierilor francezi) și **finanțele** (profitând de dificultatea rambursării împrumuturilor finanțate de Franța)¹⁰. În fața presiunilor franceze, Abd el Aziz încearcă să modifice orientarea externă tradițională, trimițând în 1901 ambasade la Berlin și Londra pentru a obține garanții de menținere a independenței. Protestele Franței, care se simte desconsiderată, îl determină să trimită una și la Paris¹¹.

Acțiunea directă asupra Marocului este dublată de o adevărată ofensivă diplomatică de neutralizare a celorlalți competitori și în primul rând a Marii Britanii¹². În acest scop, Delcassé a sondat mai întâi

¹⁰ J.B. Duroselle, **La France de la „Belle Epoque”**, Paris, Richelieu, 1972, p. 309-314. Pentru aspectul financiar, vezi P. Guillen, **Finances et diplomatie. Les emprunts marocains de 1902-1904**, Paris, Richelieu, 1972, *passim*; D. Guenane, **op. cit.**, p. 39-44.

¹¹ D. Guenane, **op. cit.**, p. 40-41. Locul tot mai important pe care-l cunoaște Marocul în cadrul preocupărilor diplomației europene și prezența ambasadei marocane, determină Senatul să interpeleze guvernul asupra relațiilor franco-marocane. Raportul Legației române din 29 iunie/12 iulie 1901 prezintă pe larg răspunsul lui Delcassé. După ce arată că tensiunile dintre cele două țări se datorează repetatelor agresțiuni și incursiuni marocane în Algeria, subliniază faptul că Franța, fără a avea vreun gând de agresivitate asupra Marocului, dorește „liniștea, prosperitatea și integritatea Imperiului șerifian”. Aceste asigurări erau, în viziunea ministrului român la Paris și „un avertisment adresat țărilor care ar avea de gând să aducă atingere statu quo-ului marocan”, orice acțiune care nu se baza pe o înțelegere cu Franța și care ar fi afectat integritatea Marocului fiind considerat de guvernul Republicii drept **neamică** (subl. text). În continuarea discursului său, ministrul de externe susținea necesitatea prezenței franceze în Maroc prin transformările produse în lume la începutul secolului, care dezechilibraseră echilibrul puterii. „În fața noilor coloși care sunt pe cale să se formeze – creșterea prodigioasă a poporului german, organizarea regiunilor Asiei ruse, care leagă teritorii imense de mișcarea generală a civilizației, imperialismul englez care unește posesiuni pe care îndepărtarea și împrăștierea lor le destinase aparent izolării, progresul neîncetat, formidabil al S.U.A., atins la rândul lor prin contagiune de imperialism, rapiditatea mijloacelor de comunicare moderne, care a schimbat condițiile de existență ale popoarelor - ce mijloace îi rămân Franței pentru a menține echilibrul și pentru a-și asigura o dezvoltare asemănătoare?” Soluția se afla în coloniile sale și în primul rând în cele din Africa de Nord (Algeria și Tunisia), care formau o adevărată insulă între Mediterana, Atlantic și deșert. De aici necesitatea vitală de a se interesa de partea care nu se afla sub stăpânirea sa, orice modificare de statu quo aici făcându-se în detrimentul său. Arhiva MAE, **fond 21**, vol. 70, f. 206-210.

¹² **DDF**, 2e série, vol. II, doc. 333, **Notă departamentală**. Vezi și H. Wesseling, **Le partage de l’Afrique, 1880-1914**, Paris, Denoel, 1996.

Germania. Cu toate că Bülow declara că “Germania are, cum s-ar spune, nici un interes în Maroc” și că oricum acestea sunt „mici și neînsemnate”¹³, el a evitat să încheie un acord, preferând să rămână în expectativă. Rezerva germană l-a determinat pe Delcassé să-și consolideze convingerea că modelul politic bismarckian, de tensionare a relațiilor franco-engleze, nu a dispărut, motiv pentru care va abandona „cartea germană”¹⁴. Italia s-a arătat mai abordabilă, chiar dacă fusese aliata britanicilor în Mediterana și adversara înverșunată a Franței datorită Tunisiei. Explicația surprinzătoare a apropierei italo-franceze se află în rezerva manifestată de Tripla Alianță față de politica colonială italiană în Africa, dar și în teama că acordul anglo-francez din 1899 a pecetluit definitiv orice posibilitate de a ocupa Tripoli¹⁵. Așa se ajunge la schimbul de scrisori din 14 decembrie 1900, prin care Franța își arăta dezinteresul pentru Tripolitania și era de acord cu luarea ei în posesie de către italieni, după ce ea va ocupa Marocul¹⁶. Aproximarea devine vizibilă tuturor după ce o escadră italiană vine la Toulon în 1901 pentru a-l saluta pe președintele Franței. Chiar dacă Bülow mimează indiferența, declarând în Reichstag că „într-o căsătorie fericită soțul nu trebuie să se supere dacă soția sa face un inocent tur de vals cu altcineva”¹⁷, solicită aliatai să aleagă între „căsătorie și concubinaj”¹⁸. Italia continuă să fie duplicitară, reînnoind tratatul Triplei Alianțe la 28 iunie 1902, pentru ca la 10 iulie, același an, să promită Franței, chiar dacă printr-un acord secret, că va rămâne neutră în cazul unui conflict franco-german. Prețul era Tripolitania, fără ca de această dată să mai existe condiția ocupării Marocului de către Franța¹⁹. Aflată astfel între Germania și Franța, „Italia

¹³ **Ibidem**, vol. III, doc. 24, **Bilhourd către Delcassé, 13 ianuarie 1903**.

¹⁴ În acest sens este semnificativă atitudinea lui Holstein, care felicitându-se pentru faptul că Germania a știut să-și păstreze mâinile libere, afirma că „noi putem aștepta liniștiți și să lăsăm evenimentele să evolueze”. *Apud* Guenane, **op. cit.**, p. 59.

¹⁵ J. Droz, **Histoire diplomatique, 1648-1919**, Paris, Dalloz, 1972, p. 464; vezi și Decleva, **Da Adua a Sarajevo. La politica estera italiana e la Francia, 1896-1914**, Bari, Laterza, 1971, p. 117-118.

¹⁶ Droz, **op. cit.**, p. 467; P. Milza, **Histoire des relations internationales de 1871 á 1914**, Paris, A. Colin, 1990, p. 79; A.J.P. Taylor, **The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918**, Oxford, Oxford University Press, 1971, p. 406.

¹⁷ *Apud* P. Milza, **op. cit.**, p. 79-81.

¹⁸ *Apud* Guichonnet, **L'Italie. La monarchie libérale, 1870/1922**, Paris, Hatier Université, 1969, p. 131.

¹⁹ Droz, **op. cit.**, p. 468; Milza, **op. cit.**, p. 81; Taylor, **op. cit.**, p. 406-407.

nu și-ar fi sporit neajunsurile sprijinindu-i pe britanici în Maroc²⁰, ea fiind neutralizată din perspectiva Franței.

Următorul obiectiv era Spania, cu mari ambiții în Maroc, legate mai mult de amintirea gloriei imperiale, decât de posibilitatea reală de a le pune în practică. Pentru a o atrage de partea sa, Delcassé este foarte generos, oferind aproape o treime din Maroc²¹, dar Spania ezită să se angajeze în absența englezilor. Mai mult, ei dezvăluie Foreign Office-ului, în februarie 1903, proiectul de tratat. În acest fel, de la încercarea de izolare, Delcassé a fost forțat să negocieze, înțelegând că nu putea face nimic în fața unui veto britanic, de care putea profita Germania²². De asemenea nu putea fi neglijată evidenta superioritate strategică britanică, realitate subliniată și de Legația română de la Paris²³.

Chiar dacă ministrul de externe francez era dispus la un „acord de troc”, Egipt contra Maroc²⁴, obstacolele din calea apropierei franco-engleze păreau insurmontabile în 1902: rivalitatea colonială (și mai ales rana sângerândă care era Fachoda), tradiția britanică a „splendidei izolări” precum și conflictele anglo-ruse din Asia. Totuși Antanta se realizează, izolarea Marii Britanii după războiul cu burii, eșecul alianței cu Germania, care o condiționa de aderarea la Tripla Alianță, rivalitatea comercială și mai ales navală cu germanii, din ce în ce mai evidentă după 1900, convingându-i pe englezi că „adevăratul lor adversar nu era Rusia, ci imperiul lui Wilhelm al II-lea”²⁵. Istoricii s-au întrebat dacă apropierea nu a avut și cauze economice, legate de interesele podgorenilor din Bordeaux și Cognac, sau de dorința bancherilor francezi de a face să

²⁰ Taylor, *op. cit.*, p. 407.

²¹ Proiectul de tratat franco-spaniol prevedea ca partea spaniolă să ocupe o zonă meridională, pentru a lărgi Rio Oro, în nord adăugându-și un teritoriu ce cuprindea orașele Fez, Tetouan, Taza. **DDF**, 2e série, vol. II, doc. 483, **Proiectul de tratat franco-spaniol din 8 noiembrie 1902**.

²² Taylor, *op. cit.*, p. 407.

²³ Punctul de vedere britanic era redat astfel: „Franța sau oricare altă Putere poate încerca să se așeze în Maroc. Noi nu vedem în aceasta nici un inconvenient, pentru că ne sunt suficiente trei sferturi de oră pentru a debarca din Gibraltar la Tanger, pe când celorlalți invadatori ai Marocului le trebuie mai mult de doi ani de lupte sângeroase pentru a se instala acolo”. Arhiva MAE, **fond 21**, vol. 70, f. 200-201, **Raport al Legației României la Paris din 24 aprilie/7 mai 1901**.

²⁴ J. Ganiage, **L'Expansion de la Troisième République (1871/1914)**, Paris, Payot, 1968, p. 260.

²⁵ J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 324; vezi și Renouvin, **Histoire des relations internationales, III. 1871-1945**, Paris, Hachette, 1994, p. 176.

participe și băncile engleze la împrumuturile ruse, din ce în ce mai dificil de acoperit²⁶. J.B. Duroselle, ca și Pierre Renouvin și A.J.P. Taylor, sunt categorici în a sublinia caracterul esențialmente politic, dar cu un evident aspect militar al apropierii anglo-franceze: „Anglia, care avea o foarte mică armată de meserie și nu voia să stabilească serviciul militar obligatoriu, se consideră protejată de flota sa (*Blue Water strategy*), dar simte nevoia de a avea sprijinul eventual al unei puternice armate continentale. Franța nu se simțea cu adevărat sigură în vastul său imperiu colonial, decât dacă flota britanică, cea mai puternică din lume, era de partea sa”²⁷.

Declanșarea războiului ruso-japonez la 8 februarie 1904, în ciuda estimărilor contrare germane, a grăbit încheierea acordului anglo-francez, ambele părți dorind în acest fel să limiteze posibilitatea extinderii conflagrației²⁸. La 8 aprilie 1904, tenacitatea lui Delcassé a fost răsplătită, antanta anglo-franceză fiind semnată. Acordul cuprindea **Convenția privitoare la Terra Nova și Africa Occidentală, Declarația referitoare la Egipt și Maroc, Declarațiile anexe relative la Siam, Madagascar și Noile Hebride**²⁹. În schimbul recunoașterii

²⁶ D. Guenane, *op.cit.*, p. 67. Vezi și **Raportul din 19 mai 1903**, în care Gr.I. Ghica analiza declarația lui Delcassé asupra apropierii franco-engleze: „Adevărata politică trebuie să se conducă de acum înainte după interese economice, a căror importanță sporește în fiecare zi, **până la a domina și a determina adesea interesele politice**”(subl.text). Evident, ministrul francez încerca să liniștească Germania, afectată de o eventuală alianță. Arhiva MAE, **fond 21**, vol. 71, f. 65-68.

²⁷ Duroselle, *op.cit.*, p. 323-324; vezi și Renouvin, *op.cit.*, p. 177; Taylor, *op.cit.*, p. 407.

²⁸ Analizele conducerii Ministerului de externe german considerau că războiul dintre Japonia (aliata Angliei din 1902) și Rusia (aliata Franței din 1892) nu putea duce decât la eșecul definitiv al tratatelor anglo-franceze, atât datorită intrării în funcțiune a alianțelor, cât și a presiunii exercitate de opinia publică din ambele țări. Guenane, *op.cit.*, p. 68; vezi și Duroselle, *op.cit.*, p. 327.

²⁹ **DDF**, 2e série, vol. IV, **Anexe**; vezi și P. Albin, *op.cit.*, p.321-331. Textul acordului, comentat de consilierul de legație C.G. Popovici, era expedit ministerului român de externe la 8/21 mai. Esența înțelegerii, care „reglementa simultan dificultățile coloniale și diplomatice dintre cele două țări”, era înfăptuirea schimbului Egipt contra Maroc. Referindu-se la Egipt, diplomatul român subliniază faptul că Egiptul a fost principala cauză a neînțelegerilor franco-engleze, în condițiile în care „Anglia mersese singură în Egipt și rămăsese acolo contra voinței Franței”. Marea Britanie se afla în Egipt ca rezultat al faptului împlinit și nu al dreptului, motiv pentru care francezii au putut să-i jeneze permanent prezența acolo. Reprezentantul român observa că toate drepturile Franței decurgeau din statutul său de țară creanțieră, drept rezultat al celor două falimente produse : al lumii musulmane în ansamblul ei, depășită de evoluția civilizației

„preponderenței Angliei în Egipt” (subl. text), Anglia o recunoștea pe aceea franceză în Maroc³⁰, Republica obligându-se „să mențină starea politică a Marocului”.

Acordul semnat cu Anglia a întărit considerabil poziția Franței în Maroc, comparativ cu celelalte Puteri interesate. Această nouă situație ieșe în evidență în timpul noilor tratative franco-spaniole, de această dată Delcassé oferind Spaniei avantaje minore, comparativ cu proiectul din 1902. Semnat la 6 octombrie 1904, tratatul proclama adeziunea Spaniei la declarația franco-engleză asupra Marocului și Egiptului din 8 aprilie și atașamentul semnatarelor față de menținerea „integrității Imperiului marocan sub suveranitatea Sultanului”³¹.

Activitatea desfășurată de Delcassé părea încununată de succes la sfârșitul anului 1904: Italia, Anglia și Spania erau de acord cu protectoratul francez asupra Marocului, iar Germania era izolată, ministrul de externe francez apreciind că din acest motiv ea nu va îndrăzni să acționeze, chiar dacă situația nu-i convenea³². Delcassé a fost încurajat să judece așa și datorită pasivității arătate de germani în privința Marocului și a antantei franco-engleze³³. De fapt, totul era aparentă, germanii fiind convinși că Antanta nu va rezista și așteptând ocazia potrivită pentru a interveni și a sparge „încercuirea” Puterilor ostile.

Inițiativele franceze din Maroc, de la începutul anului 1905, au

și cel financiar al Egiptului. Fără a modifica statutul prezenței Angliei în Egipt sau situația politică a Egiptului față de Europa (pentru că tribunalele mixte sunt menținute), declarația preciza că Franța se angajează „a nu împiedica acțiunea Angliei în Egipt prin a solicita ca o limită de timp să fie fixată ocupației britanice”(art. I). Arhiva MAE, **fond 21**, vol. 72, f. 42-51.

³⁰ „Guvernul britanic recunoaște că aparține Franței, putere limitrofă a Marocului pe o mare întindere, dreptul de a veghea la liniștea acestei țări și de a o ajuta în îndeplinirea reformelor administrative, economice, financiare și militare de care ar avea nevoie”. **Ibidem**.

³¹ Informând despre eveniment, Legația română din Paris era convinsă că mai există o parte secretă a tratatului, care nu a fost dată publicității, fiind greu de crezut că după negocieri atât de laborioase s-a ajuns doar „la o afirmare pur și simplu de principii, fără a arăta care au fost concesiile făcute de o parte și de alta și ce compensații s-au dat Spaniei pentru adeziunea ei la acordul anglo-francez”. Anexa secretă, care într-adevăr exista (fiind publicată în 1911, cu acordul ambelor părți, P. Albin, **op.cit.**, p. 557), prevedea extinderea minimă a posesiunilor spaniole, orașul Tanger fiind pus sub protecția internațională. În plus, Spania nu putea înstrăina nici unul din drepturile sale, economice sau teritoriale, unei alte Puteri, aluzie evidentă la Germania. Arhiva MAE, **fond 21**, vol. 72, f. 141-142, **Raport al Legației române la Paris din 27 sept./ 10 oct. 1904**.

³² Duroselle, **op.cit.**, p. 327-328.

³³ Taylor, **op.cit.**, p. 420-421.

constituit ocazia mult dorită de diplomația germană. La 25 ianuarie, misiunea diplomatică condusă de Saint-René Taillandier, ministrul francez în Maroc, sosește la Fez și solicită sultanului „să restabilească ordinea în Imperiu cu ajutorul Franței”³⁴. Chiar dacă nu mai amintea nimic despre controlul relațiilor externe, Abd el Aziz a înțeles că aplicarea programului francez de reforme era începutul sfârșitului independenței sale. Posibilitățile sale de a se opune singur planurilor franceze erau limitate, instrucțiunile lui Taillandier fiind clare : dacă nu reușea prin convingere, putea trece la presiuni, declarând că “dacă trebuie, Franța va trece singură la îndeplinirea reformelor”³⁵.

Pentru a rezista Franței, Sultanul se adresează Germaniei. Sprijinit în secret de germani, Abd el Aziz își permite să respingă programul înaintat de Taillandier³⁶. Abia două luni mai târziu, Germania își va manifesta deschis poziția, într-o manieră suficient de dramatică pentru a-și proba interesul, dar care în același timp să nu o angajeze într-o aventură. Escala la Tanger a împăratului Wilhelm al II-lea a fost considerată de diplomații germani cel mai optim mijloc de a păstra Germania între limitele propuse³⁷.

În 1905, contextul general era favorabil acțiunii germane. Rusia nu mai era o Mare Putere, cuprinsă fiind de haosul revoluției și zdrobită de japonezi în Extremul Orient. Franța era slăbită datorită afacerii Dreyfus, a conflictului dintre stat și biserică, iar pacifiștii dominau scena politică.

³⁴ DDF, 2e série, vol. VI, doc. 107, **Saint-René Taillandier către Delcassé, Fez, 19 februarie 1905.**

³⁵ **Ibidem.**

³⁶ La 30 ianuarie 1905, Bülow a autorizat pe reprezentantul german la Tanger să informeze Sultanul că Germania nu avea în Maroc interese identice cu Franța, că Germania nu a fost niciodată informată oficial de intențiile franceze în Maroc și că anterior germanii nu au avut nevoie să țină cont de politica franceză. Mai mult, el cere să-l sprijine pe Abd el Aziz într-o politică națională de rezistență în fața încercărilor Franței de a încâlca independența marocană. N. Rich, **op.cit.**, II, p.692; vezi și Guenane, **op.cit.**, p. 98-99.

³⁷ La acest gen de ripostă, propusă de Kühlmann, ministrul german la Tanger, și însușită de Bülow și de Holstein s-a ajuns după multe ezitări. Anterior fuseseră avute în vedere mai multe variante, dar diferitele inconveniente au determinat abandonarea lor succesivă: s-a dorit solicitarea unei baze navale pe coasta atlantică a Marocului (la care s-a renunțat datorită Angliei), deschiderea negocierilor directe cu Franța (considerată umilitoare pentru că Delcassé ignorase sistematic Germania), susținerea Sultanului (ceea ce presupunea un important sprijin financiar, greu de realizat în acel moment), organizarea unei demonstrații navale pe coastele Marocului, transformarea ei în campioana „porților deschise” (dar nu exista certitudinea sprijinului englez). J. B. Duroselle, **op.cit.**, p. 329.

Anglia era în plin proces de reorganizare militară și oricum „flota engleză nu avea roți pentru a putea apăra Parisul”³⁸. În aceste împrejurări Bülow și Holstein elaborează schița unei alianțe germano-ruse, la care trebuia să adere și Franța, în schimbul acceptării de către Germania a protectoratului francez asupra Marocului. Obiectivul principal al acestei alianțe continentale era izolarea deplină a Marii Britanii, realizată concomitent cu spargerea *încercuirii* la care era supusă Germania. Primul pas în punerea în practică a ambițiosului plan german urma să fie constituit de înlăturarea lui Delcassé, principalul vinovat de „desconsiderarea” intereselor germane, dar mai ales vinovat de a fi realizat antanta franco-engleză³⁹.

La 31 martie 1905, Wilhelm al II-lea debarcă la Tanger⁴⁰. Sesizând ocazia favorabilă de a scăpa de insistențele franceze și sprijinit deschis de diplomația germană⁴¹, Abd el Aziz solicită discutarea programului de reforme de către o conferință internațională⁴².

Impresia produsă de acțiunea Germaniei a fost profundă, lumea diplomatică resimțind-o drept o lovitură dată „marii politici” a lui Delcassé, fapt observat și de ministrul român la Berlin, care sublinia caracterul personal, anti-Delcassé al debarcării de la Tanger⁴³.

Dintr-o perspectivă mai sumbră erau privite însă evenimentele de la Paris. La 20 aprilie/3 mai 1905, ministrul român la Paris, Grigore I.

³⁸ N. Rich, **Friederich von Holstein: Politics and Diplomacy in the era of Bismarck and Wilhelm II**, vol.2, p. 696-697.

³⁹ N. Rich susține că obiectivul urmărit de Holstein prin declanșarea crizei marocane a fost provocarea unui război cu Franța. Cu toate că sunt circumstanțiale, argumentele sale nu pot fi trecute cu vederea: Holstein era adeptul războiului preventiv; cu toate că are diferite ocazii foarte profitabile de a rezolva criza, Germania evită să o facă; evidentă cooperare dintre diplomatul german și liderii armatei, cea mai semnificativă fiind între Holstein („inginerul politicii germane în Maroc”) și von Schlieffen, aprij susținător al războiului preventiv. **Ibidem**, p. 697-699; vezi și Craig, **Germany, 1866/1945**, Oxford, Oxford University Press, 1995, p. 318-319. O părere contrară o are Taylor, **op.cit.**, p. 428-429.

⁴⁰ **DDF**, 2e série, vol. VI, doc. 211, **Chérisey către Delcassé, Tanger, 31 martie 1905**.

⁴¹ **Ibidem**, doc. 238, **Taillandier către Delcassé, Tanger, 5 aprilie 1905**; vezi și doc. 266, **Taillandier către Delcassé, Tanger, 10 aprilie 1905**.

⁴² J. Ganiage, **op.cit.**, p. 263.

⁴³ „Din informații din cele mai bune surse, problema Marocului nu este de natură să provoace complicații serioase între Franța și Germania, nici să aibă consecințe grave pentru situația internațională. Este mai degrabă o partidă de șah între Bülow și Delcassé, fără avantaj pentru ultimul”. Arhiva MAE, **fond 71(1900-1919)**, vol. 71, f. 10, **Telegramă a Legației române la Berlin din 9/22 aprilie 1905**.

Ghica, informa asupra derutei în care se aflau oficialitățile franceze, care „s-au retras în spatele rezervei profesionale, fie pentru a-și ascunde ignoranța asupra cauzelor <crizei>, fie pentru a evita de a o adânci prin aprecieri pripite și prea precise”⁴⁴. În același timp, se căutau explicațiile gestului făcut de Wilhelm al II-lea. Presa (*Le Matin, Le Siècle*) îi reproșa lui Delcassé că a omis să trateze și cu guvernul imperial asupra Marocului, solicitându-i să aibă inițiativa unei explicații, acest prim pas fiind suficient pentru a înlătura toate susceptibilitățile. Lumea guvernamentală, „surprinsă, dar încă nu alarmată”, considera că escala la Tanger avea scopul de a marca faptul că „Germania nu este niciodată izolată, pentru că ea este mereu cu sine-însăși, că ea nu permite Franței să se considere mandatară Europei fără a-i cere și obține asentimentul, că nu recunoaște decât acele acorduri diplomatice la care a subscriș, că intenționează să-și rezolve singură problemele în Maroc, țară independentă, liberă”⁴⁵.

Totuși, întrebarea obsedant repetată și care a dat naștere la cele mai diverse speculații, consemnate de ministrul român, era „Ce dorește Germania?”. Răspunsurile încercate au fost diverse: Franța a fost lovită, dar cea vizată a fost Anglia; Germania a fost nemulțumită de refuzul medierii sale în conflictul ruso-japonez sau de preluarea de către francezi a principalelor comenzi de produse industriale în Orient; alții se gândesc că în acest fel se dorea ca Franța să fie obligată la o tranzacție: îți lăsăm mână liberă în Maroc, dar te retragi din afacerile căilor ferate din Asia Mică; în fine, se considera și posibilitatea ca Germania să condenseze în problema Marocului, atât de importantă pentru francezi, toate nemulțumirile sale, pe care dorea să le rezolve cu acest prilej⁴⁶.

În fața presiunilor germane, guvernul francez se scindează. Delcassé nu credea că Germania este gata să ajungă la război pentru Maroc și oricum se baza pe sprijinul Angliei⁴⁷; Rouvier, președintele

⁴⁴ **Ibidem.**

⁴⁵ **Ibidem.**

⁴⁶ **Ibidem.**

⁴⁷ De la începutul crizei, presa britanică și-a manifestat sprijinul față de Franța, ziarul *Times* din 4 aprilie calificându-l pe Wilhelm al II-lea drept „agent provocator”, solicitându-i lui Delcassé să fie ferm pe poziția adoptată. Aceeași părere o avea și ministrul britanic de externe, care considera că înlăturarea lui Delcassé era sfârșitul Antantei Cordiale, precum și un pericol „în situația confuză care există acum în diferite părți ale lumii” (**DDF**, 2e série, vol. VI, doc. 264 și 362, **Geoffrey către Delcassé, 9 și 26 aprilie 1905**). La începutul lunii mai 1905, regele Eduard VII afirma la Paris că tensiunea dintre Franța și Germania este trecătoare, iar la sfârșitul

Consiliului de Miniștri, lua însă în serios pericolul german și se temea că britanicii îl vor abandona în ultimul moment⁴⁸. De acord cu această ultimă părere era și ministrul român la Paris, care observând „demonstrațiile multiplicare de simpatie, de prietenie, de solidaritate, de acțiune concertată și chiar de alianță din partea Angliei”, le considera numai un paliativ, „fără îndoială prețios, dar care nu pot fi remedii definitiv al problemei, ele sporind mai degrabă neliniștea”⁴⁹. Decis să negocieze, Rouvier acceptă înlăturarea lui Delcassé, care devenise principala condiție pusă de germani pentru începerea tratatelor. La 6 iunie, Delcassé demisionează, ceea ce pune capăt crizei propriu-zise, fără ca atmosfera tensionată să dispară⁵⁰.

Confirmarea faptului că în relațiile dintre cele două state nu s-a produs nici o ameliorare îi este dată diplomatului român atât de Rouvier, cât mai ales de Maurice Paléologue, ministru plenipotențiar în serviciul special al Ministerului de externe francez, care considera că „problema Marocului ascunde altceva”. Franța era dispusă să discute și să se înțeleagă dacă se punea numai problema Marocului, fapt dovedit de sacrificarea lui Delcassé. Dacă era altceva, continua diplomatul francez, concilierea nu va merge până la a accepta „încălcarea demnității noastre naționale”, Franța fiind gata să se opună militar⁵¹.

lunii, Lansdowne îi declara lui Paul Cambon că „guvernul britanic este gata să se înțeleagă cu guvernul francez asupra măsurilor ce trebuie luate dacă situația devine neliniștitoare” (**Ibidem**, doc. 465, **Cambon către Delcassé, 29 mai 1905**); vezi și Duroselle, **op.cit.**, p. 335; Guenane, **op.cit.**, p. 131-132.

⁴⁸ J. Ganiage, **op.cit.**, p. 263; vezi și Duroselle, **op.cit.**, p. 335; Guenane, **op.cit.**, p. 118-119.

⁴⁹ Arhiva MAE, **fond 71 (1900-1919)**, vol. 71, f. 11-15, **Raport la Legației române la Paris din 20 aprilie/3 mai 1905**.

⁵⁰ Taylor este de părere că ambele poziții erau la fel de exagerate : britanicii nu oferiseră nici o alianță, dar nici nu doreau să se întoarcă spre Germania; la rândul său, Rouvier cunoștea foarte bine rapoartele experților militari francezi care informaseră că armata germană putea deveni combativă abia peste un an. De fapt la acest Consiliu s-au confruntat două atitudini față de Germania : reconcilierea sau menținerea distanței. Rouvier nu se temea de Germania, cum a demonstrat-o în lunile următoare, când a rezistat pretențiilor exagerate ale acesteia, ci dorea o reconciliere pe temeiul participării comune la afaceri. Și cum obstacolul principal în calea atingerii acestui obiectiv era Delcassé, el a trebuit să plece. Înlăturarea lui a reprezentat pentru guvernul german un succes de prestigiu fără precedent de la Sedan, Bülow fiind răsplătit cu titlul de prinț al Imperiului German. Taylor, **op.cit.**, p. 431; vezi și Duroselle, **op.cit.**, p. 335-336; Droz, **op.cit.**, p. 484-485.

⁵¹ „Nous venons de prouver, en sacrifiant M. Delcassé, que nous ne nous batons pas a une question d'amour-propre et de personne, et que nous désirons sincèrement, manifestement la paix”. Arhiva MAE, **fond 71 (1900-1919)**, vol 71, f. 16-18, **Raportul**

Existența unui interes ascuns din partea Germaniei este adusă în discuție și de un Raport al Legației române la Viena. Emil I. Ghica reda convorbirea avută cu ambasadorul francez care „nu a crezut niciodată că problema Marocului ar putea duce la un conflict serios între Germania și Franța, pentru că Germania nu contestă situația preponderentă ce revine Franței din existența posesiunilor algeriene la frontiera Marocului”. Din acest motiv, diplomatul român presupunea că „**nemulțumit de acordul franco-englez, Cabinetul de la Berlin vrea să-și dea seama de întinderea acestui acord și să se convingă, în același timp, că el nu cuprinde o alianță ofensivă și defensivă, care de altfel nici nu există**” (subl. noastră)⁵².

Criza marocană era urmărită cu maximă seriozitate și de Marea Britanie. Ministrul român la Londra considera că acest interes se desprindea din sensul general al politicii britanice, care de la războiul din Transvaal nu avea decât un singur țel, „slăbirea Puterilor de a căror rivalitate s-ar putea teme”⁵³. Alianța cu Japonia și mai ales zdrobirea armatei și a flotei ruse în Extremul Orient, micșorase pericolul pe care-l reprezenta Rusia pentru prezența engleză în Asia. Totuși, continua diplomatul român, scăderea prestigiului Rusiei a impus Germania pe primul plan al scenei mondiale, fapt care a determinat ca principalul scop al politicii britanice să devină izolarea sa. Așa se explică apropierea Marii Britanii de Franța și de Italia. Alexandru Catargi aprecia că brusca exigență germană în Maroc, după o lungă perioadă de indiferență, s-a produs după înfrângerea rușilor la Mukden, „pentru a umili Franța și a-i știrbi prestigiul deja slăbit prin eșecul militar al aliatai sale”. Urmărindu-și cu „energie și tenacitate” interesul, Anglia l-a încurajat pe Delcassé la rezistență, ministrul român considerând că „eventualitatea unui război era avută în vedere, dacă nu cu bucurie, măcar fără neplăcere, pentru că ea ar furniza Angliei ocazia de a da o lovitură sensibilă flotei germane, ceea ce ar îndepărta amenințarea adusă supremației sale navale”⁵⁴. În ciuda disponibilității arătate, politicienii englezi erau de părere că francezii ar accepta orice umilință pentru a evita un război, care „fericit sau nefericit, ar pune în mare pericol forma de guvernare republicană”. Din acest

Legației române la Paris din 8/21 iunie 1905.

⁵² **Ibidem**, f. 24-24, **Raportul Legației române la Viena din 23 iunie/6 iulie 1905.**

⁵³ **Ibidem**, f. 22-23, **Raportul Legației române la Londra din 20 iunie/3 iulie 1905.**

⁵⁴ **Ibidem**; vezi și **DDF**, 2e série, vol. VI, doc. 347, **Aide-memoire de l'ambassade de Grande Bretagne, Paris, 24 aprilie 1905.**

motiv, demisia lui Delcassé nu a uimit pe nimeni la Londra, dar a fost considerată „indiciul unui nou pericol”, cel al apropierii dintre Franța și Germania în detrimentul Angliei. Așa se explică sprijinul acordat francezilor și intransigența britanicilor, „mai mare decât a principalei interesate”, în respingerea conferinței internaționale asupra Marocului⁵⁵.

Problema conferinței internaționale asupra Marocului a menținut tensionate relațiile franco-germane. Rouvier condiționa acceptarea conferinței de fixarea prealabilă a programului, în timp ce Berlinul lega orice discuție de acceptarea mai întâi a conferinței. Era foarte clar că „nimic nu s-a schimbat în raporturile dintre cele două țări”⁵⁶. Impasul este real, Rouvier primind asigurări să dacă Franța va refuza conferința, Anglia va face la fel⁵⁷. Soluția de compromis este găsită de Washington, președintele Roosevelt convingând Franța să accepte principiul conferinței „în interesul păcii; concomitent el se adresa și Germaniei, care era invitată „să nu abuzeze de succesul său”⁵⁸. Intransigența germană, precum și poziția ingrată în care se afla după înlăturarea lui Delcassé, l-au determinat pe Rouvier să accepte cererile lui Bülow. Franța este învinsă, dar prețul plătit de germani a fost, după A.J.P. Taylor prea mare, ei pierzându-și prietenii din Franța, „atât Rouvier, cât și ceilalți bancheri adoptând pe viitor calea anti-germană”⁵⁹.

Eșecul încercării directe a diplomației germane de a sparge prietenia anglo-franceză o determină să acționeze asupra Rusiei, aflată într-o situație foarte dificilă datorită pierderii războiului cu Japonia și a izbucnirii revoluției interne. La 24 iulie, Wilhelm al II-lea și Nicolae al II-lea semnează la Björkoe o alianță secretă, la care era invitată să participe și Franța. Era o lovitură diabolică dată Franței: dacă refuza, alianța franco-rusă era distrusă; dacă accepta, Antanta cordială era vidată de conținutul antigerman. În schimbul aderării, Bülow abandona Franței Marocul, primul pas pentru captarea bunăvoinței franceze fiind adoptarea unei atitudini conciliante în stabilirea programului viitoarei conferințe⁶⁰. Din nefericire pentru Germania, tratatul de la Björkoe nu a fost aplicat de

⁵⁵ **Ibidem.**

⁵⁶ J. Droz, **op.cit.**, p. 484.

⁵⁷ Arhiva MAE, **fond 71 (1900-1919)**, vol. 71, f. 22-23, **Raportul Legației române la Londra din 20 iunie/3 iulie 1905.**

⁵⁸ *Apud* J. Droz, **op.cit.**, p. 485.

⁵⁹ Taylor, **op.cit.**, p. 432.

⁶⁰ Taylor, **op.cit.**, p. 434; vezi și Droz, **op.cit.**, p. 485-486; Renouvin, **op.cit.**, III, p. 179-180; Craig, **op.cit.**, p.321.

Rusia, țarul fiind convins de consilieri că punerea sa în practică însemna o inevitabilă subordonare față de Reich. La 7 octombrie 1905, țarul îi scria lui Wilhelm al II-lea, „Cred că aplicarea tratatului ar trebui amânată până când vom ști cum îl va privi Franța”, iar la 23 noiembrie, „Rusia nu are nici un motiv să-și abandoneze aliatul”⁶¹. Cu acest prilej, Nicolae al II-lea preciza că ar putea semna tratatul doar cu o declarație anexă că acesta nu este îndreptat împotriva Franței⁶², ceea ce determină Berlinul să abandoneze definitiv tratatul de la Björkoe.

Din acest moment bunăvoința Germaniei față de Franța încetează, atmosfera tensionându-se simțitor. Semnul cel mai evident a fost refuzul pe care-l întâmpină Rouvier la 25 noiembrie, când încearcă să angajeze noi negocieri, Bülow renunțând la disponibilitatea anterioară, când era gata să recunoască drepturi speciale Franței în Maroc⁶³. Nu întâmplător, Bülow scria că „noi nu putem tolera un triumf diplomatic al Franței și mai degrabă vom ajunge la un conflict”⁶⁴. Declarația belicoasă a cancelarului german nu este urmată de pregătiri militare, el considerând că Franța va fi oricum învinsă la viitoarea conferință⁶⁵. Marea eroare a lui Bülow a constat în neglijarea acordurilor pe care aceasta le avea deja cu Anglia, Italia și Spania asupra Marocului, ca și a alianței cu Rusia.

Mai mult, presiunea germană a avut un efect invers celui scontat, transformând acordul franco-englez într-o adevărată alianță. Spre sfârșitul anului 1905 devenise evident pentru toată lumea că scopul vizitei Kaiserului la Tanger nu fusese Marocul, ci antanta franco-engleză. În Raportul din 5/18 decembrie 1905, Grigore Ghica citează un articol din ziarul *Observer*, reluat parțial și în *Le Matin* din 17 decembrie, care demonstra tocmai această realitate ascunsă în spatele declarațiilor care

⁶¹ *Apud*, Taylor, **op.cit.**, p. 434.

⁶² Droz, **op.cit.**, p. 486.

⁶³ **Ibidem**; vezi și Taylor, **op.cit.**, p. 435. Problema pe care Rouvier încerca să o rezolve înainte de întrunirea conferinței era legată de organizarea poliției, eventualitatea internaționalizării ei neliniștindu-i pe francezi. Vezi pe larg în Guenane, **op.cit.**, p. 150-151.

⁶⁴ *Apud* Taylor, **op.cit.**, p. 435.

⁶⁵ Între Holstein și Bülow existau puncte de vedere divergente în privința pregătirii conferinței. Primul dorea să fie luate toate măsurile prealabile pentru ca Franța să fie deja înfrântă la începerea conferinței. Inițial, Bülow își dorea să iasă „din această harababură provocată de Maroc așa încât să ne păstrăm prestigiul în lume și să ținem seama, pe cât posibil, de interesele economice și financiare”. După eșecul ligii continentale, cancelarul credea că viitorul Marocului va fi hotărât de conferința însăși, datorită rolului Puterilor neutre. Din păcate, el uitase lecția congresului de la Berlin, care demonstrase că obiectivele sunt atinse numai dacă liniile mari ale acordului sunt stabilite dinainte. Taylor, **op.cit.**, p.434-435.

susțineau independența Marocului. „În Franța iluziile au încetat. Este evident, că într-o serie importantă de crize care s-au succedat fără încetare, atitudinea Franței, atât în timpul lui Delcassé, cât și al succesorului său, a fost dominată de moderație și de respectarea scrupuloasă a integrității Imperiului șerifian și de un remarcabil spirit de conciliere. Domnul Rouvier a declarat că intervenția germană a fost inspirată de teza că Germania trebuie **consultată** asupra afacerilor marocane și nu, cum s-a afirmat la Berlin, pentru că domnul Delcassé a neglijat **să informeze** această Putere de acordul anglo-francez, care îi fusese anunțat încă de la început, cum este dovedit cu claritate astăzi (subl. text).

Trebuie deci să căutăm în altă parte mobilurile Germaniei, care nu sunt deloc dificil de descoperit. Dezorganizarea forțelor internaționale, rezultat al victoriilor japoneze, i-a dat întreaga libertate, și momentul a fost considerat favorabil pentru a pune la încercare soliditatea și stabilitatea antantei franco-engleze, atunci încă în stare de embrion. Germania s-a dus în Maroc mai ales pentru a aduce o umilință Franței, ale cărei tendințe pacifiste le cunoștea, cu scopul de a distruge antanta cu Anglia, obligând Franța să facă o alegere între Anglia și Germania.

Spre marea surprindere a Germaniei și mulțumită – să o spunem totuși – loialității Marii Britanii, Franța și-a păstrat independența⁶⁶.

Liberalii, veniți la putere în decembrie 1905, care se temeau de realizarea alianței continentale, ce nu putea fi decât antibritanică, afirmă că păstrarea antantei cu Franța este „o problemă de interes, ca și un punct de onoare”⁶⁷. Și mai hotărâtă devine poziția britanicilor la începutul anului 1906, când avertizează Germania că „poporul britanic nu va tolera implicarea Franței într-un război cu Germania datorită acordului anglo-

⁶⁶ Dincolo de tonul polemic și de dorința de a evidenția elementele pozitive din activitatea Angliei și a Franței (pacifismul, ponderarea, respectarea tratatelor, loialitatea), să observăm cât de pertinentă este analiza făcută acțiunii germane în Maroc. Articolul continua cu evidențierea sprijinului pe care l-a dat Anglia unei Franțe care „a făcut toate concesiile posibile”. Observând că situația nu mai este periculoasă, se exprima neîncrederea în intenția Germaniei de a se abține de la intransigența manifestată până acum. Din această perspectivă, atitudinii Angliei i se acorda o mare importanță. „Dispusă să se mențină în termeni amicali cu Germania, totuși nu vom accepta prietenia sa, sacrificându-ne ceilalți prieteni”. Erau cuvinte care anunțau declarațiile guvernamentale pro-franceze. Arhiva MAE, **fond 71 (1900-1919)**, vol. 71, f. 53-59, **Raport al Legației române la Paris din 5/18 decembrie 1905**.

⁶⁷ Declarația lordului Grey, ministru de externe între 1905-1916. *Apud* Taylor, **op.cit.**, p. 437.

francez și în acest caz orice guvern, conservator sau liberal, va fi forțat să ajute Franța”⁶⁸. Devenise evident interesul sporit al britanicilor pentru păstrarea echilibrului puterii pe continent, „orice mișcare germană fiind interpretată ca una spre hegemonia continentală”⁶⁹.

La 16 ianuarie 1906 se deschidea Conferința de la Algeiras, cu participarea a 12 Puteri care semnaseră Convenția de la Madrid din 1880⁷⁰. Actul final al Conferinței⁷¹, semnat la 7 aprilie 1906, consacra preponderența de fapt a Franței în Maroc. Totuși, Germania a reușit să internaționalizeze problema marocană, francezii fiind obligați să-și limiteze intervenția conform angajamentelor luate la Algeiras⁷². În acest fel, drumul spre instaurarea protectoratului era vigilent supravegheat de germani, care-și păstrau deschisă posibilitatea de interveni dacă tratatul era încălcat. Era o ipotecă ce apăsa asupra relațiilor franco-germane și care va permite trocul efectuat în 1911, după Agadir⁷³. Din perspectiva politicii generale însă, criza marocană a însemnat un eșec major pentru Germania. Antanta cordială a ieșit consolidată din această încercare, profilându-se și apropierea rușilor de Londra⁷⁴.

Evident, după cum au înțeles atât de bine contemporanii, intervenția intempestivă a Germaniei a fost motivată mai puțin de cauze marocane și mai mult de preocupări de politică generală. Interesele economice în zonă nu erau neglijabile, dar ele nu erau nicidecum amenințate de francezi, care declaraseră în mai multe rânduri că

⁶⁸ *Apud Ibidem*; vezi și Droz, *op.cit.*, p. 486-487. Ministrul român la Paris informa asupra unui articol apărut în *Le Matin* din 31 decembrie 1905, în care erau citate cuvintele adresate de regele Angliei „unui om de stat francez aflat în trecere prin Londra”. După ce-și exprimă opinia că nici o națiune „nu a dorit cu adevărat să tulbure pacea Europei”, Eduard VII insistă asupra faptului că „toți membrii guvernului sunt prieteni hotărâți ai Franței”, cel mai „loial și convins partizan al antantei cordiale” fiind secretarul de stat al afacerilor străine, sir Edward Grey. Arhiva MAE, **fond 71 (1900-1919)**, vol. 71, f. 64-66, **Raport al Legației române la Paris din 20 decembrie/2 ianuarie 1906**.

⁶⁹ Taylor, *op.cit.*, p. 437.

⁷⁰ Germania, Austro-Ungaria, Belgia, Spania, S.U.A., Franța, Marea Britanie, Italia, Rusia, Țările de Jos, Portugalia, Suedia. P. Albin, *op.cit.*, p. 314-315.

⁷¹ Vezi textul în *Ibidem*, p. 336-371.

⁷² P. Renouvin, *op. cit.*, III, p. 171.

⁷³ Prin Acordul din 4 noiembrie 1911, Germania primea o parte din Congo francez în schimbul angajamentului de nu jena acțiunea Franței în Maroc. *Ibidem*, p. 185-186.

⁷⁴ Craig evidențiază cel puțin trei motive care au determinat apropierea ruso-britanică : dorința de a-și proteja egalitatea cu francezii, interesul rus de a obține sprijin britanic în Extremul Orient, dar și pericolul unui parteneriat anglo-german. *Op.cit.*, p. 321; vezi și Taylor, *op.cit.*, p. 441.

garantează „porțile deschise” comerțului german. Istoricii care s-au ocupat îndeaproape de această problemă sunt de acord cu faptul că acțiunea Germaniei trebuie explicată din perspectiva prestigiului, arătând francezilor că părerea Germaniei nu poate fi ignorată nicăieri în lume, (cea mai mică cedare fiind un precedent periculos pentru viitor), dar și a relațiilor internaționale, punând la încercare atât Antanta, cât și alianța franco-rusă⁷⁵. Trebuie apreciate analizele diplomaților români, care au reușit să privească dincolo de perdelele de fum lansate de marile puteri implicate în acest conflict, aparent colonial.

Prin amploare și tensiune, conflictul asupra Marocului a fost prima criză diplomatică adevărată, „un moment de răscruce în istoria europeană”, care a zguduit „lunga pace bismarckiană” și a prefigurat războiul mondial⁷⁶. Din ce în ce mai des, după acest moment, războiul este considerat drept singura cale sau chiar calea firească de soluționare a contradicțiilor europene, documentele diplomatice românești confirmând pe deplin noua realitate.

⁷⁵ Taylor, **op.cit.**, p. 427-428; Duroselle, **op.cit.**, p. 329-330; Renouvin, **op.cit.**, p. 179; Milza, **op.cit.**, p. 105; Rich, **op.cit.**, 693-695; Craig, **op.cit.**, p. 318-319.

⁷⁶ Taylor, **op.cit.**, p. 441.